

KUML

1958

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1958

With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
SATTE DETTE KUML
FOR
C. G. SCHULTZ

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1959

Forside:

Hornet guddom på helleristning ved Løfåsen, Bohuslen.

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1958

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clichéer:

Hammerschmidt - Århus

F. Hendriksens Reproduktionsatelier - København

og

Bernh. Middelboe's Reproduktionsanstalt,

København

INDHOLD

<i>Harald Langberg: C. G. Schultz</i>	7
<i>Harald Langberg: Balustersøjlen på Vitskøl</i>	9
<i>Zdzisław Rajewski: Arkæologisk forskning i Biskupin</i>	21
<i>Jytte Lavrsen: Om Votivfund fra Bronzealderens Slutning</i>	63
<i>Lili Kaelas: Ny typ av fotskålar från Danmark</i>	72
<i>Hans Helbæk: Grauballemandens sidste Måltid</i>	83
<i>Ad. Stender-Petersen: Runestaven fra Ladoga</i>	117
<i>Aslak Liestøl: Runene fra Gamle Ladoga</i>	133
<i>P. V. Glob: Alabasterkar fra Bahraíns templer</i>	138
<i>Viggo Nielsen: – vidt berømt for dens mange perler</i>	146
<i>P. V. Glob: Rekognoscering i Abu Dhabi</i>	162
<i>P. V. Glob: Undersøgelser i Kuwait</i>	166
<i>Erling Albrechtsen: Aleksander den Stores visitkort</i>	172
<i>Aage Roussell: Et hellenistisk terrakottaværksted i Den persiske Golf</i>	191
<i>Jysk Arkæologisk Selskab</i>	201

CONTENTS

<i>Harald Langberg: C. G. Schultz</i>	8
<i>Harald Langberg: The Balusterpillar at Vitskøl</i>	19
<i>Zdzisław Rajewski: Forschungsergebnisse über die Besiedlung der</i> »Lausitzer« Kultur in Biskupin und Umgegend	49
<i>Jytte Lavrsen: Votive Finds from the End of the Bronze-Age</i>	70
<i>Lili Kaelas: A New Type of Pedestal Bowls from Denmark</i>	80
<i>Hans Helbæk: The Last Meal of Grauballe Man</i>	111
<i>Ad. Stender-Petersen:</i>	124
<i>Aslak Liestøl:</i>	135
<i>P. V. Glob: Alabaster Vases from the Bahrain Temples</i>	144
<i>Viggo Nielsen: Famed for Its Many Pearls</i>	157
<i>P. V. Glob: Reconnaissance in Abu Dhabi</i>	164
<i>P. V. Glob: Investigations in Kuwait</i>	169
<i>Erling Albrechtsen: Alexander the Great's Visiting Card</i>	186
<i>Aage Roussell: A Hellenistic Terra-Cotta Workshop in the Persian Gulf ...</i>	198

Fig. 1. Ruinens midterste del set fra øst.
Centre portion of the house site, viewed from the east.

ET HELLENISTISK TERRAKOTTAVÆRKSTED

I DEN PERSISKE GOLF

Af AAGE ROUSSELL

I den foranstående artikel har Erling Albrechtsen gjort rede for den historiske baggrund for de påbegyndte arkæologiske undersøgelser på øen Failaka. Det område, der blev mit specielle gravfelt, i vor nummerering betegnet F 4, var en ganske svag hævnning i terrænet tæt ved højvandslinien omtrent midt mellem de to byhøje, Sa'ad og Sa'aid, F 3 og F 5.

Ved vor ankomst var pladsen markeret ved talrige spredte potteskår, efter min opfattelse fra mange forskellige tidsperioder, samt – hvad der især virkede fristende – en mængde brokker af de fliselignende, ca. 30×30 cm store, brændte teglsten, som man kender så godt fra Iraqs og Persiens ruiner. Ganske vist var det lidt mistænkeligt, at disse delikatesser lå helt fremme i dagens lys, men der måtte dog være et teglstensmuret hus i den umiddelbare nærhed, så gravningen blev påbegyndt med de bedste forhåbninger. Som straks efter blev afløst af skuffelse. På det

sted, hvor teglstenene lå tættest, viste prøvegrøften allerede lige under overfladen aldeles sterilt sand, og det var ikke anderledes i en meters dybde. Her var ingen ruin, men i ganske kort afstand fra dette sted lå andre teglsten, og prøvegrøft nummer to ramte hurtigt ind på siden af en 50 cm høj mur. Som bare ikke var af tegl, men bestod af stedets naturlige kalksandsten tildannede nogenlunde i kvaderform og smukt hennurede i ler i fire skifters højde.

I løbet af de følgende uger afdækkede vi her en pæn, rektantet hustomt bestående af ti rum og to åbne gårde (fig. 2). Murene nåede de fleste steder op til umiddelbart under nuværende terræn, men de bar rigtignok også spor af, at ruinen efter vanlig skik og brug har været udsat for stenplyndring, således at visse partier var fjernet lige til og med grundstenene. Da der ikke har været gravet fundamentgrube, var det på disse steder helt umuligt at konstatere murenes oprindelige forløb. Det virker ved første blik ejendommeligt, at man har påbegyndt murerarbejdet lige på terrænets overflade, men i en egn, hvor frost er et ukendt begreb og byggegrunden er fast sand, er fundringer i virkeligheden overflødige for mindre bygninger. Hvor murene manglede, kunne gulvlagene ofte markere rummene.

Sene slægter, måske helt op til vor tid, har også på anden måde udnyttet ruinen, idet der flere steder langs murenes inderside var indrettet ildsteder bestående af

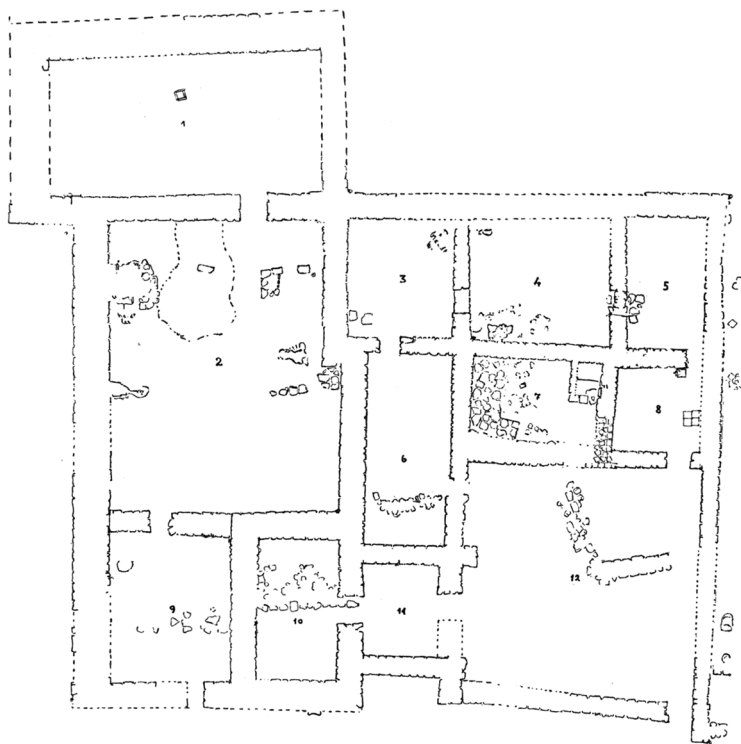

Fig. 2. Plan af ruinen, 1 : 300.

Plan of the house, 1 : 300.

Fig. 3. Mur af teglsten, delvis fjernet.
Baked-brick wall, removed in places.

opstablinger af gamle teglsten eller af store, dårligt brændte krukker, en ildsteds-type, som øens befolkning endnu anvender.

Men hvor kom teglstenene iøvrigt fra? Ja, der fandtes murstykker i den 28,5×27,5 m store ruin, der var bygget af dem (fig. 3), og der må regnes med, at store dele af lakunerne i murene har været af tegl, som senere er fjernet. De spredte brokker får derved deres forklaring som stammende fra optagningen, den sterile plads har så været et opstblingssted ved siden af ruinen. Teglene bar tydelige spor af at være tørret på et leje af kviste og grove strå, som havde sat dybe aftryk i overfladen og måske endog har været indblandet i leret. Indtrykkenes overfladiske lighed med kileskrift var årsagen til mange skuffelser; der blev ikke fundet nogen stemplet tegl. Sandsynligvis har stenmurene ikke været højere, end de fremkom ved udgravningen. De er i virkeligheden at betragte som en sokkel for

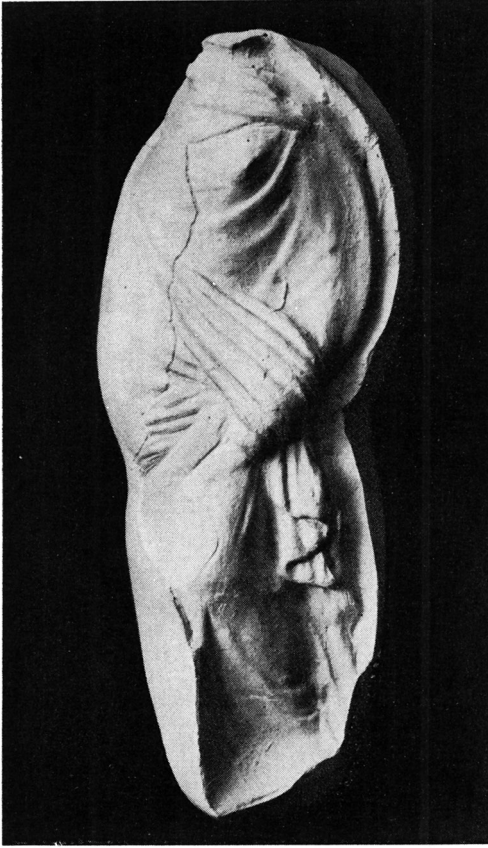

Fig. 4. Torso af kvindeskikkelse, ca. 1 : 2.
Torso of female figure, about 1 : 2.

mure af soltørrede tegl, af hvilke mindre partier er fundet på plads, men som iøvrigt i hensmuldret stand udgjorde hovedparten af fylden i rummene.

Husets spartanske udstyr gør det vanskeligt at angive de enkelte rums bestemmelse. En undtagelse herfra danner det lille centrale rum (7), hvis gulv er dækket af en uregelmæssig brolægning og som i det ene hjørne har en stensat ovn, antagelig til industrielt brug. Og dette brænderis tilstedeværelse gør det tilladeligt at betragte i hvert tilfælde en del af de omgivende rum som værksteder.

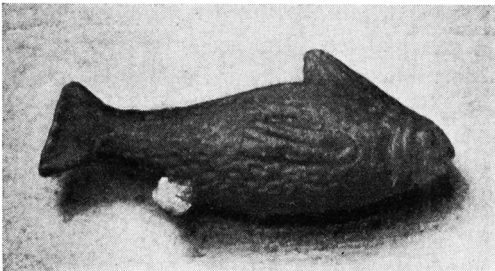
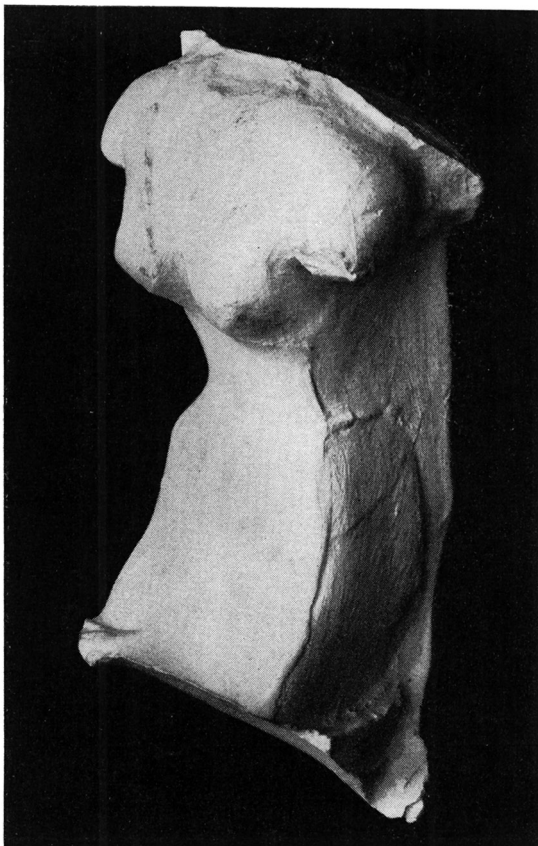

Fig. 5. Relief af fisk. 1 : 1.
Fish, in relief. 1 : 1.

Fig. 6. Torso af kvindeskikkelse. Ca. 2 : 3.
Torso of female figure. About 2 : 3.

En række interessante fund i tomten forklarer karakteren af den der drevne industri. De består af støbeforme, for størstedelen i brudstykker, af terrakotta i lys gul farve. Allerede på stedet tog vi aftryk i plastilina, og efter en fuldstændig rensning og delvis sammenlimning af brudstykkerne er der i Aarhus taget afstøbninger i gips. En lille form giver en ret naturalistisk fremstilling af en fisk i højt relief (fig. 5), som ikke har noget sikkert stilpræg. De øvrige overrasker ved at vise menneskefigurer i sikkert hellenistisk stil. Den kunstnerisk værdifuldeste (fig. 6) er 17,5 cm høj. Af formen mangler det nederste af benene samt partiet omkring maven, men såvel armstumper som hals er intakt og plumpt afrundet på en måde, der viser, at enten har man kun ønsket at fremstille en torso, eller også skulle arme og hoved sættes på senere, efter at der på afstøbningen var foretaget en afretning af samlingsfladerne. Den fremstillede kvindefigur er kun iført chiton, der holdes oppe over skulderen af en tynd snor, brystet er udækket. Andre brudstykker viser tilhyllede kvinder af særdeles velkendte typer. Særlig den største af dem (fig. 4), 26 cm høj, der er tæt svøbt i sin himation og har venstre arm og hånd dækket, er velkendt i hellenistisk kunst¹). En identifikation vil dog kun være gætteværk.

Anderledes stiller det sig med den 9,8 cm høje figur, hvis form har kunnet

Fig. 7. Relief af Nike-figur. Ca. 1 : 1.
Nike figure, in relief. About 1 : 1.

sammensættes af flere brudstykker, men som desværre mangler hovedet (fig. 7). Ligheden med Nike fra Olympia, som Paionios huggede ca. 420 f. Kr.²), er påfaldende, omend denne stærkt ødelagte figur er rekonstrueret med venstre arm løftet, mens vor afbildning har armen ned langs siden i lighed med terrakottafigurer fundet andet steds³). Fuldstændig bevaret er formen til relieffet af et 6 cm højt mandshoved, hvis lighed med gængse Alexander portrætter er slående (fig. 8). Hovedet er omgivet af en mærkelig skitseret krans af ribber som en laurbærkrans eller snarere en flammeglorie, og det er derfor muligt, at vi skal se på relieffet som en fremstilling af Helios.

I al sin beskedenhed viser det fremgravede terrakotta-materiale, af hvilket de mest markante stykker er omtalt oven for, at på den lille ø i Den persiske Golf har denne industri været drevet i hellenistisk tid. Omend det er ærgerligt at finde de fleste af støbformene i brudstykker, har det dog sin naturlige forklaring, idet det for de fleste af dem, selv den lille fisk, gælder, at der ikke er »slip« i formen, således at man har været henvist til at knuse den for at få afstøbningen frem. Omend der i brændeovnen er fundet svage rester af bronze, er det mest nærliggende at tænke sig produktet fremstillet i gips eller ler, der da lige som formene har været brændt til terrakotta i husets ovn.

Er det for at frigøre sig for denne brænding i selve byen, at man har opført den enlig liggende værkstedsbygning ved strandbredden? Og er det en lille koloni

af græske kunsthåndværkere og handelsmænd, der har oprettet boder med souvenirs og måske nødvendighedsartikler for besætningerne på de fartøjer, der søgte ind til landingspladsen? For ingen fornuftig skipper kunne tillade sig at sejle forbi Failakas klare ferskvandskilder.

Det kan have været tuskhandel, man drev her på stranden, men vi har dog også fundet en mønt, der er slået i Susa ca. 310–300 for Alexander, og som på forsiden viser hans hoved iført elefantskind⁴). Alexanders død 323 f. Kr. giver, alt taget i betragtning, et godt holdepunkt for hele anlæggets datering.

To morsomme småfund viser, at den hellenistiske kunst ikke var enerådende på pladsen. I et 6,9 cm højt brudstykke af en tynd skiferplade er vist en rigt klædt, siddende mand med korslagte ben, der er nøgne og hårede eller måske snarere iført broderede persiske bukser. Han holder tilsyneladende en frugt op foran ansigtet (fig. 9). Dette lille relief har sin nærmeste parallel i et relief fra Dailem, syd for Babylon⁵). Også af fremmed herkomst er det 4 cm høje hoved af brændt ler (fig. 10). Det kan næppe forestille andet end en assyrisk stormand eller kriger.

Udgravningen på Failaka i 1958 er kun at betragte som en rekognoscering, der skulle fastslå, om det på anden måde så rige sheikhdømme Kuwait også har en historisk fortid. Resultaterne synes at give gode løfter, og regenten, Hans Højhed Sheikh Abdullah Al-Salim Al-Sabah har gæstfrit opfordret danske arkæologer til at fortsætte i 1959. Vi håber, at der vil følge en lang række af frugtbare arbejdsår på dette dejlige sted.

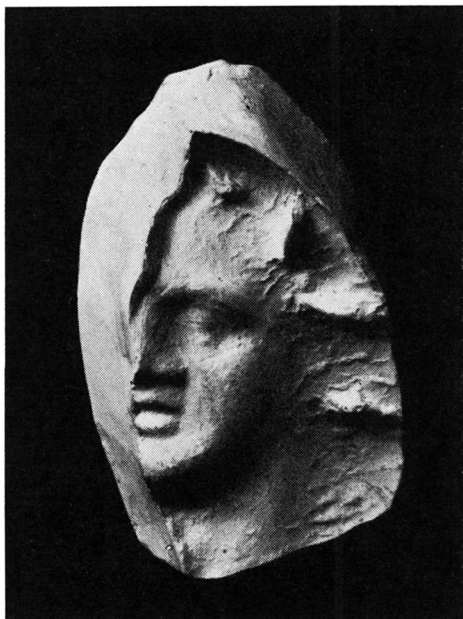

Fig. 8. Relief af Alexander- eller Helioshoved.
1 : 1.

Alexander or Helios head, in relief. 1 : 1.

A Hellenistic Terra-Cotta Workshop in the Persian Gulf.

In the foregoing article Erling Albrechtsen has described the historical background to the archeological investigations commenced on the island of Failaka. The area which became my particular excavation object, numbered F4 in our records, was a very low rise of ground close to high-water mark about midway between the two tells known as *Sa'ad wa Sa'aid*, F3 and F5.

Before digging commenced the site was marked by numerous scattered potsherds, appearing to me to be of many different periods, and – a very tempting sign – a large number of fragments of the tile-like baked bricks, measuring about 30×30 cms., which are so well known from ancient sites of Iraq and Persia. Admittedly it was somewhat suspicious that these titbits lay so openly upon the surface, but there must, it seemed, have been a brick-walled house in the immediate neighbourhood, and excavation was begun with high hopes. Which immediately afterwards were succeeded by disappointment. At the point where the bricks lay thickest trial trenches revealed immediately below the surface completely sterile sand, and at a meter's depth there was still no change. There were no ruins here. But a short distance away lay more bricks, and the second trial trench here soon encountered the side of a wall standing to a height of 50 cms. This was, however, not of brick but consisted of the natural limestone of the region, roughly shaped into rectangular form and set finely in clay to a height of four courses.

During the following weeks we excavated here a handsome rectangular house consisting of ten rooms and two open courtyards (Fig. 2). At most points the walls reached up to immediately below the present ground surface, but they also bore traces of the stone-robbing which is usually met with in these areas, some portions having been removed completely or as far as the foundation course. As no foundation trench had been dug it was quite impossible at these points to determine the original run of the walls. At first sight it appears remarkable that the walls were built upon the actual ground surface, but in an area where frost is unknown and the surface of the site is hard sand a foundation is in actuality superfluous for small buildings.

Later generations, perhaps right up to our day, have also exploited the ruins in another way. At several points along the inner face of the walls hearths had been built, consisting of piles of old bricks or of large, badly fired jars, a hearth type which the inhabitants of the island still employ.

But where did the bricks then come from? There were actually found portions of walling in the ruin, which measured 28.5×27.5 meters, which were brick-built (Fig. 3), and it may

Fig. 9. Relief i skifer. 1 : 1.
Relief in slate. 1 : 1.

Fig. 10. Assyrisk hoved af brændt ler. 2 : 1.
Assyrian head in terracotta. 2 : 1.

be assumed that large parts of the lacunae in the walls were of brick, which was later removed. The scattered fragments can therefore be explained as deriving from this removal, while the sterile area was the collecting point besides the ruin. The bricks showed clear traces of having been dried on a bed of twigs and coarse straw, which had set deep impressions in the surface and may even have been mixed with the clay. The superficial likeness of these impressions with cuneiform writing was the cause of many disappointments; no inscribed bricks were found. Probably the stone walling had never been higher than it was found on excavation. It should rather be regarded as a base for walling of sun-dried brick, small portions of which were found in situ, while these bricks, now returned to earth, formed the greater part of the earth filling the rooms.

The meagre furnishing of the house makes it difficult to attribute functions to the individual rooms. An exception is, however, provided by the little central room (7), whose floor is covered by an irregular tiling and which has in one corner a stone-set oven, presumably for industrial use. And the presence of this firing room makes it permissible to regard at least some of the surrounding rooms as workshops.

A series of interesting discoveries in the house explain the character of the industry carried on there. They consist of moulds, for the most part in fragments, of a light yellow terra-cotta. We took impressions from these moulds on the spot in plasticine, and impressions in plaster of paris have been taken in Aarhus after complete cleaning and partial reassembling of the fragments. A little mould produces a quite naturalistic rendering of a fish in high relief (Fig. 5), with no very definite period style. But the remainder of the moulds supplied a surprise in the form of human figures in unmistakable Hellenistic style. The most artistically valuable is 17.5 cms. high (Fig. 6). The mould lacks the lower part of the legs and the stomach portion, but both the stumps of the arms and the neck are intact, and rounded off

in a way that shows either that it was only desired to produce a torso, or that arms and head were to be attached later after the joining surfaces had been cut to fit. This female figure is clad only in a chiton, held up over the shoulder by a thin cord and leaving the breasts bare. Other fragments show draped women of very wellknown types. Particularly the largest of these (Fig. 4), 26 cms. high and tightly draped in a himation with the left arm and hand covered, is wellknown in Hellenistic art¹), though an identification would only be guesswork.

The case is different with the figure, 9.8 cms. high, whose mould it has proved possible to assemble from several fragments, though the head is unfortunately missing (Fig. 7). Its resemblance to the Nike from Olympia, carved by Paionios about 420 BC²), is immediately apparent, though this badly damaged figure has been reconstructed with the left arm raised, whereas our reproduction has its arm by its side, in agreement with terracotta figures found elsewhere³). Completely preserved is a mould producing a relief of a male head, 6 cms. high, whose likeness to the usual portraits of Alexander is striking (Fig. 8). The head is surrounded by a remarkable rudimentary ring of ribs, suggesting a laurel wreath or more closely a halo of flames, and it is therefore possible that we should view the relief as a portrayal of Helios.

Despite its paucity of objects the terracotta material excavated here, of which the most characteristic pieces are described above, shows that this industry was carried on in this little island in the Persian Gulf in Hellenistic times. While it is disappointing to find the greater number of the moulds in fragments there is a natural explanation, as it is true of the majority, even of the little fish, that the moulds do not allow of removal of the casting without shattering the mould. While slight traces of bronze were found in the firing kiln it is most natural to imagine the figures as produced in plaster or clay, which would then, like the moulds, be fired to terracotta in the kiln.

Was it then to avoid the risk of carrying on this firing within the city that the workshop building was erected in isolation by the shore? And was it a little colony of Greek craftsmen and traders, who had established booths with souvenirs and perhaps articles of practical utility for sale to the crews of the ships which called in at the landing place? For no skipper of common sense could afford to pass by without calling in at the clear fresh-water springs of Failaka.

The longshore trade may have been based on barter, but we have also found a coin, struck in Susa for Alexander about 310–300 BC, showing on its obverse Alexander's head bearing an elephant skin⁴). Taking everything into account, the date of Alexander's death, 323 BC, gives a good point for the dating of the whole site.

Two interesting small objects discovered here show that Hellenistic art was not the only art form in production at the site. On a fragment of a thin slate slab, 6.9 cms. high, is shown a richly clad man, sitting crosslegged, with either naked, hairy legs or more probably embroidered Persian trousers. He seems to be holding a fruit up before his face (Fig. 9). This little relief finds its closest parallel in a relief found at Dailem, south of Babylon⁵). Also of non-Hellenistic origin is a little terracotta head (Fig. 10), 4 cms. tall, which can scarcely represent other than an Assyrian prince or warrior⁶).

The excavation on Failaka in 1958 must only be regarded as a reconnaissance, aimed at determining whether the principality of Kuwait, so rich in other respects, also possessed an historic past. The results appear to promise well, and the Ruler, His Highness the Emir Abdulla Al-Salim Al-Sabah, has hospitably agreed to the continuation of the work of the Danish team in 1959. We hope that the result will be many years of fruitful work on this pleasant location.

Aage Roussell.

NOTER

1) Dorothy Thompson, *A Hellenistic Statuette*, *Am. Journ. Arch.* LXIII, 1954. 2) *Handbuch der Archæologie* III, 1, 1950, p. 205, taf. 71,2. 3) F. Winter, *Die antiken Terrakotten* II, Berlin und Stuttgart 1903, p. 186 f. Jeg takker mine kolleger i Nationalmuseets Antiksamling og Harald Ingholt for råd og vejledning. 4) Velvilligst bestemt ad Den kgl. Mønt- og Medaillesaml. 5) For oplysningen takkes dr. R. D. Barnett, British Museum.